

ПРАГМАТИКА ПОГРОЗИ ЯК ЗАСОБУ ДЕСТРУКТИВНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ

Тараненко К.В.

Університет митної справи та фінансів

Стаття присвячена аналізу менасивних мовленневих актів як виявів деструктивної мовленневої поведінки. Дослідження виконано з позицій лінгвістичної прагматики, що дозволило виявити вплив менасиву на емоційну сферу особистості адресата. Виділено основні вербальні (лексичні, семантичні, морфологічні, синтаксичні) та невербальні (екстралінгвістичні, оптико-кінетичні, часові, просторові) засоби вираження погрози.
Ключові слова: погроза, менасив, агресія, деструктивна мовленнева поведінка, лінгвістична прагматика.

Постановка проблеми. Останні десятиліття спостерігаємо посилення рівня агресивності в сучасному суспільстві, тому вивчення агресивних станів людини й проявів агресії у різних сферах життя є одним із актуальних завдань сучасної науки. Увага дослідників усе більш сконцентрована на питаннях дисгармонійного спілкування, що розглядається комплексно представниками різних дисциплін: філософії, когнітивної й соціальної психології, психолінгвістики, прагмалінгвістики, комунікативної та когнітивної лінгвістики, культурної антропології, етики та інших. Агресія як одна із фундаментальних властивостей людської поведінки знаходить різноманітне вираження в мові, тому в поле зору дослідників потрапляють комунікативні ситуації з деструктивною мовленневою поведінкою, з елементами психологічної напруги, проявами морального насилля, комунікативного садизму, дискредитації комунікативного партнера, самоствердження за його рахунок, маніпулювання.

У процесі спілкування беруть участь особистості, вони ініціюють комунікативну подію, визначають її тему та реєстр спілкування, регулюють перебіг ситуації спілкування в загальних чи особистих цілях, здійснюють цілеспрямований або підсвідомий вплив на одну зі сфер особистості [10, с. 146]. При деструктивному спілкуванні комуніканти свідомо здійснюють негативний вплив на емоційну, когнітивну, поведінкову та комунікативну сфери особистості. Вплив на емоційну сферу особистості комунікативного партнера досягається через емоційний тиск, погрози, залякування, приниження, образу жертви та її близьких, ігнорування, нехтування, відкидання, лайка, знецінення почуттів жертви, звинувачення тощо [12]. Когнітивну сферу особистості зачіпають знеціненням інтелекту адресата та спробами переконати адресата в його психологічній неадекватності [13]. Нормальний прояв поведінкової сфери особистості блокується примусом, заборонами, тотальним контролем, ізоляцією, відкиданням, переслідуванням та загрозою покарання за певні дії [3]. Негативний вплив на комунікативну сферу досягається через обмеження кола спілкування, контроль усіх комунікацій, критика, лайка, відсутність позитивних моментів у спілкуванні [4]. Дисгармонійне та деструктивне спілкування негативно впливає на одну, декілька або й усі сфери особистості адресата, що спричиняє явище психологічного насилля, комунікативного садизму. Найуразливішою та найменш захищеною

від комунікативного насилля є емоційна сфера. У пропонованому дослідженні детально розглянемо один із найпотужніших методів емоційного тиску на особистість – погрозу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці немає єдиного погляду на лінгвістичний статус поняття погрози: одні дослідники (Н. Войцехівська, Т. Стексова, Р. Шиленко, Ю. Щербиніна) визначають її як мовленнєвий акт, другі (Л. Квиренко) як акт комунікації, треті (Н. Борисенко, І. Бублик, О. Іссерс, К. Коротич) як стратегію, тактику чи прийом мовленнєвої поведінки. Побіжний розгляд погрози та її мовленнєвих реалізацій здійснено у працях Н. Аргунюнової, А. Вежбицької, С. Семнової, Г. Почепцова. Сьогодні більшість дослідників дотримуються думки Г. Почепцова про визначення погрози як складного директивного-комісивного мовленнєвого акту, що входить до класу менасивів (утвор. від англ. дієслова “to menace – загрозувати”), цит. за: [8, с. 12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дотепер вивчення менасивних мовленневих актів завершувалося лише дослідженням його мовних реалізацій та виділенням окремих семантичних, структурних та прагматичних особливостей. Сучасність вимагає подальшого вивчення мовленнєвого акту погрози як складової частини контексту життєвих подій, створюючи комунікативну ситуацію, яка виходить за межі традиційної мовної науки і стикається з питаннями загальнолюдського характеру. У погрози як мовленнєвого акту не завжди є специфічні мовні засоби вираження, однак смисл та мета погрози легко виражається й розпізнається учасниками комунікації. Тому **метою статті** є дослідження менасивних мовленневих актів з позицій лінгвопрагматики, що аналізує не лише мовні, а й мовленнєві та екстралінгвістичні параметри комунікативних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Складність погрози як мовленнєвого акту пояснюється його двокомпонентною структурою, яка складається з протазису й аподозису. Протазис – це вимога, що висувається мовцем до адресата, аподозис – це обіцянка негативних наслідків у випадку невиконання цієї вимоги. Наприклад: – *Якщо віддаси мені все, сини – твої* (протазис). *Як ні – підеш світом болжувати і дітей не бачитимеш* (аподозис)! – *відрізала немилосердно* (Ж. Куява). За Дж. Остіном комплексний мовленнєвий акт погрози (менасиву) має дві ілюкативні сили: спонукальну (вимогу до адресата здійснити якусь дію) та комісивну (зобов'язання мовця здійснити певну дію в майбут-

ньому у разі невиконанні вимоги) [11]. Двокомпонентна структура поняття погрози підтверджується й двома значеннями, закріпленими за словом “погроза” у словниках. Перше значення – це обіцянка заподіяти яке-небудь зло, неприємність; залякування, а друге – можливість або неминучість виникнення, настання чогось небезпечного, прикрого для кого-, чого-небудь [9, с. 724].

Мовленнєвий акт погрози (менасиву) спрямований на зміну поведінкової чи емоційної сфери особистості адресата через апелюючи до почуття страху чи побоювання. Це засіб агресивної цілеспрямовано деструктивної комунікативної поведінки, що виникає за умов напруженого, ускладненого спілкування і спрямований на досягнення мети лише адресанта (мовця-агресора, автора погрози). За теорією В.І. Карасика зараховуємо погрозу до статусно-маркованих мовленнєвих актів, вибір яких залежить від статусу комуніканта [6]. Погроза – це завжди шантаж, обмеження свободи дій адресата, коли мовець-агресор диктує свої умови (наказ, вимога) і вказує на свої дії в майбутньому у випадку невиконання його вимог [2, с. 23]. У мовленнєвих актах погрози позиції комунікантів наперед визначені, оскільки ґрунтуються на задоволенні комунікативної мети мовця-агресора через залякування адресата. Погрожування як керування поведінкою співрозмовника передбачає цілковите ігнорування інтересів останнього, домінування над ним на фоні підвищення власного статусу [1, с. 80].

Менасив характеризується категоричністю, цілеспрямованістю і високим рівнем експресивності, імпліцитно чи експліцитно виконує маніпулятивну функцію, що знаходить свій вияв через вербальні (прямі й опосередковані) та невербальні мовні засоби [5, с. 77]. У межах лінгвопрагматичного підходу до вивчення комунікативних ситуацій, виділимо основні вербальні й невербальні засоби вираження погрози.

1. Лексико-семантичний рівень. Надзвичайно сильним елементом впливу на поведінкову та емоційну сферу особистості є емоція страху. Викликане в адресата відчуття страху зупиняє його від подальшої дії, що й дає змогу мовцеві досягнути запланованого перлокутивного ефекту [7, с. 141]. Причиною страху вважають реальну або уявну небезпеку, тому лексико-семантичний рівень мовленнєвого акту погрози тісно пов'язаний із головною семою – “небезпека”. З урахуванням класифікації страхів, поділяємо категорії семантичного поля “небезпека” на біологічні, соціальні, екзистенціальні та загальні.

Біологічні страхи представлені семами “хвороба”, “біль”, “катастрофа”, “аварія” тощо, наприклад: *Якщо він цього не зробить – чорна хвороба зараз кине ним об землю* (Люко Дашвар).

Соціальні страхи пов'язані із семами “бідність”, “самотність”, “прикрість” тощо, наприклад: *Якщо ти зараз же до нього не вийдеш, чекає на тебе, доню, ота згірша за смерть самотність* (Ж. Куява).

Екзистенціальні страхи виражені лексикою зі значенням “смерть”, “втрата”, “вбивство”, наприклад: *Дайте похмелитися, інакше я вас усіх повбиваю! – його очі заливаються кров'ю, погляд провалюється десь на той світ, долоні скручуються в кулачки* (Ж. Куява).

Загальні страхи можуть бути пов'язані будь-чим, окрім реальної загрози життю людини, боязні і побоювання за зміну свого соціального статусу та страхів, пов'язаних із самою сутністю людини. Охоплюють мовленнєві акти із семами “жах”, “лихо”, “загроза”, “погроза” тощо. Наприклад: *Припини, а то лихо тобі буде! Я вже за себе не ручаюся! – погрозливо крикнув* (Є. Кононенко).

Для менасивних мовленнєвих актів також характерна інвективна лексика, до якої зараховують пейоративні емоційно-оцінні одиниці, а також будь-які інші негативні забарвлені одиниці, що є засобами вираження агресії. Наприклад: *Чого ти ревеши? Досить уже нюні розводити, шмаркачко! Я тобі зараз покажу! Припини, сказав! Я тобі покажу, де раки зимують, уюслідна бездарна шмаркачка* (Ж. Куява). Мовці-агресори під час погрози вдаються до ненормативної, обценної, табуованої, нецензурної, вульгарної лексики, вживають пейоративи, слова-ярлики, іронічні номінації, лайку, лихослів'я: *Хай тільки сунеться сюди! Уб'ю паскуду! Сина вкрала! Чоловіка вкрала!* (Люко Дашвар).

Для мовленнєвого акту погрози важливою умовою є намір мовця примусити (або перешкодити) зробити деяку дію, при цьому імплікується невідворотність покарання у випадку невиконання умов мовця-агресора. Для вираження обіцянки негативних наслідків у випадку невиконання вимог агресора вживаються дієслова деструктивної семантики. Деструктивні дієслова поділяють на дві семантичні групи: із семою “припинити існування кого-, чого-небудь” (*убивати, забивати, замордувати, замучити, заморити, згубити, знищувати, мертвити, ліквідувати, повісити, втопити, різати, отруїти, розстріляти, обезголовити, стратити, четвертувати* тощо) та зі значенням “пошкоджувати, псувати кого-, що-небудь” (*бити, мучити, морити, калічити, різати, сікти, виламувати, спустошити, розвалювати* тощо). Центральне місце у менасивів займає дієслово “убивати” та його похідні, адже стосується найсильнішого екзистенціального страху – втрати життя. Наприклад: *Тільки спробуй мені харч собаці віддати... Уб'ю!* (Люко Дашвар). Або *Ліда дрібно-дрібно закліпала, упала на ліжку, вчепилася поглядом за двері. «Уб'ю ту кляту Аську! Уб'ю!» – билося* (Люко Дашвар). Біологічні та соціальні страхи пов'язані зі значенням “пошкоджувати, псувати кого-, що-небудь”: *Лягай, сказав! Інакше руки й ноги повиламую* (Люко Дереш).

2. Морфологічний рівень. Оскільки мовленнєві акти складаються із вимоги до адресата та обіцянки негативних наслідків у разі невиконання вимоги, морфологічно погроза побудована на основі наказового та умовного способів дієслів-присудків. Чітко окреслена вимога зазвичай виражена імперативним висловленням з дієсловом наказового способу: *Пусти! А то гірше буде!* (Іздрик). Або: *Замовкни! І ходи сюди, – повторив Льошка тихо та грізно. Тетянка од страху затулила рота рукою і на ватяних ногах рушила до голови. – Слухай і не перебивай, – повів далі Льошка таким самим моторошним тихим голосом. – Зачиняй цю канітель... Бігом додому. Інакше лихо буде* (Люко Дашвар). Психологічний тиск та залякування може виражатися й умовним способом дієслова: *Хай би підкочила якась своло-*

та... Хай би спробувала вихопити гроші... Я б зубами в ту падлу вчепилася – з електрострумом не відтягли б (Люко Дашвар). Менасивні мовленнєві акти з умовним способом дієлова-присудка завуальовують пряму погрозу та сприймаються легше, ніж прямі імперативні висловлення, однак усе одно виражають приховану вимогу й обіцянку негативних наслідків. Наприклад: *Та був би я твоїм батьком, зараз би стяг з тебе твої штани і так надавав би тобі по тому місцю, відрazu би тобі перехотілося!* (Є. Кононенко).

3. Синтаксичний рівень. Двокомпонентний директивно-комісивний мовленнєвий акт погрози виражений найчастіше складними сполучниковими реченнями. Зазвичай це складносурядні речення зі сполучниками *або, інакше, в іншому випадку, без цього* тощо. Наприклад: *Маєте відпрацювати, інакше на гроші за останній місяць не розраховуй!* – наказав лояльний хазяїн (Люко Дашвар). А також складнопідрядні речення зі сполучниками *якщо; допоки; доки; поки; перед тим, як; для того, щоб* тощо: *Не відпуцу, доки ти не вибачишся! Поки не зрозумієш, хто тебе годує* (Ж. Куява). Дослідниця українського конфліктного дискурсу Н. Войцехівська стверджує, що «сила» погрози залежить від місця розташування підрядної частини. Зокрема, менасив у головному реченні свідчить про прямий тиск на співрозмовника, менасив у підрядній частині є маркером більш м'якої агресії [2, с. 25].

Названі мовні особливості менасивних мовленнєвих актів не окреслюють усі вияви погрози в комунікації. Окрім лінгвістичних (лексичних, морфологічних та синтаксичних) засобів вираження погрози, що виникає в умовах напруженого спілкування є й непрямі – екстралінгвістичні, що здійснюються не менш сильний прагматичний вплив на адресата. Погроза як намір завдати фізичної чи психологічної шкоди може бути не висловлена мовцем-агресором, однак дохідливо передана адресатові позамовними елементами організації спілкування.

До невербальних засобів вираження погрози зараховуємо пара- та екстралінгвістичні, оптико-кінетичні та засоби організації простору й часу комунікативної ситуації.

До пара- та екстралінгвістичних засобів вираження погрози належать інтонація, тембр, гучність та манера говоріння, наприклад: *говорити зловіще, з погрозою в голосі, придушеним шепотом, сказано репетувати, почервоніти від люті, налитися кров'ю. У художньо-літературних дискурсах пара- та екстралінгвістичні засоби менасиву передаються в авторських ремарках. Наприклад: Пам'ятав, як він погрожує по телефону, як набрякає від злості його сірокоричневе обличчя, як надимаються вени на шиї, як, сварячись, він хрипко дихає, видмухуючи кризь широкі ніздрі дим і вогонь* (С. Жадан). Інтонація завжди викриває мовця-агресора, навіть якщо він буде менасивний мовленнєвий акт без використання імперативних висловлень: *Лідо, – сказав жорстко. – Між нами повинна бути тільки правда. Інакше – кранти!* (Люко Дашвар) Паралінгвістичні засоби вираження погрози підкріплюють лінгвістичні та створюють більшу психологічну напругу й допомагають у процесі залякування, психологічного насилля над адресатом: *Ану цитть! – гримнув Льошка. –*

Стули писок, жінко! Ще раз почую... – убив її поглядом. – Сама побачиш... (Люко Дашвар).

До оптико-кінетичних засобів вираження менасиву належать руки та жести, які зазвичай супроводжують погрозливі висловлення. За такими рухами українцями здавна закріплено погрозливий зміст, наприклад: *пригрозити пальцем, підняти руку, показати кулак, імітувати удар, бити кулаком у власну долоню, показати жест-імітацію відсікання голови або застосування вогнепальної зброї*. Оптико-кінетичні засоби вираження погрози підсилюють менасивний мовленнєвий акт: *Іди геть, потворо, бо й додому не дійдеш!* – замагнувся на бібліотекарку (Люко Дашвар). Або взагалі заміняти вербальне вираження обіцянки негативних наслідків (аподозису): *Іди звідси! Інакше...* – Ліда замагнулася пляшкою (Люко Дашвар), натякаючи на завдання фізичної шкоди. У деяких ситуаціях спілкування важко ідентифікувати погрозу, оскільки немає прямих вербальних показників менасиву (вони свідомо пропущені), однак погроза досягає своєї мети саме через оптико-кінетичні засоби, наприклад: *Но-но! – демонстративно суворо погрозив пальцем Григор'єв. – Я перспективний керівник* (Люко Дашвар).

Лінгвопрагматичний аналіз мовленнєвого акту погрози має враховувати також засоби організації простору й часу. Прагнучи викликати найсильнішу емоцію страху в адресата, мовці-агресори зазвичай зменшують дистанцію спілкування. Звідси й з'являються авторські коментарі: *погрозливо насуватися, нагинатися, схилитися або нависнути*. Наприклад: *Досі насулений Бізнесмен не переставав жбурляти в Риту сердиті погляди, а коли процався, нахилився й вицідив, дивлячись прями́сінько в очі: «Не процаюся, бо ще побачимось! Я тебе з-під землі дістану»* (Люко Дашвар). Часові характеристики погрози зазвичай описані як *несподівано, різко, зненацька* тощо, наприклад: *Я тебе встанне попереджаю! – вимовив він зненацька після цілковитої тиші* (Іздрик).

Отже, погроза як складний директивно-комісивний мовленнєвий акт негативно впливає на емоційну сферу особистості адресата та є прямим засобом здійснення психологічного насилля в комунікації.

Висновки і пропозиції. Проведений лінгвопрагматичний аналіз менасивних мовленнєвих актів дозволив виділити основні вербальні та невербальні засоби вираження погрози. Серед вербальних засобів основними є лексичні одиниці зі спільними семами «небезпека» та «припинення існування чого- чи кого-небудь, що здатні викликати в адресата біологічний, соціальний чи екзистенціальний страхі. Морфологічно погроза побудована на основі наказового (протазис) та умовного способів (аподозис) дієслів-присудків. На синтаксичному рівні мовленнєвий акт погрози є складним сполучниковим реченням. Однак сильніший прагматичний вплив на адресата здійснюють невербальні засоби вираження погрози – пара- та екстралінгвістичні, оптико-кінетичні та засоби організації простору й часу комунікативної ситуації. Перспективними стануть подальші дослідження деструктивних мовленнєвих актів та лінгвопрагматичний аналіз прихованої погрози під мовленнєвими актами попереджень, порад, передбачень, пропозицій тощо.

Список літератури:

1. Борисенко Н.Д. Гендерна маркованість персонажного дискурсу сучасної юританської драми: лінгвокультурний аспект / Н.Д. Борисенко // Мовні й концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 38. – С. 79-83.
2. Войцехівська Н. Засоби вираження погрози в українському конфліктному діалогічному дискурсі / Н.К. Войцехівська // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. – 2014. – Вип. 30. – С. 17-30.
3. Волков Е.Н. Критерии, признаки, определения и классификации вредящего психологического воздействия: психологическое травмирование, психологическая агрессия и психологическое насилие / Е.Н. Волков // Журнал практического психолога. – 2002. – № 6. – С. 183-199.
4. Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Насилие над женами в российских семьях / И.Д. Горшкова, И.И. Шурыгина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.womenmsu.msu.ru/appendix/bookall.pdf>.
5. Гродський І.Я. Мовні засоби вираження погрози в англійських лицарських романах XII–XV ст. / І.Я. Гродський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2014. – № 12. – С. 76-79.
6. Карасик В.И. Языковые ключи: монография / В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2009. – 409 с.
7. Коротич К. Комунікативні стратегії погрози та подолання страху в дискурсі української преси XX–XXI століть: мовні механізми впливу на реципієнта / Катерина Коротич // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 46. – Ч. 1. – С. 140-145.
8. Семенюк О.А. Основи теорії комунікації: навч. посіб. / О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук. – К.: Академія, 2010. – 240 с.
9. Словник української мови: в 11 томах / [за ред. І.К. Білодіда]. – К.: Наукова думка. – Т. 6. – 1975. – 832 с.
10. Тараненко К.В. Мовленнєві індикатори конфліктного, центрованого та кооперативного типів мовленнєвої поведінки / К.В. Тараненко // Одеський лінгвістичний вісник. 2017. – № 9. – С. 145-154.
11. Austin J.L. How to Do Things With Words / John L. Austin. – Second Edition / Harvard: University Press, 1981. – 169 p.
12. Hein S. Emotional Abuse / S. Hein [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eqi.org/eabuse1.htm>.
13. Sonkin D.J. Defining psychological maltreatment in Domestic Violence Perpetration Treatment Program: Multiple perspectives / D.J. Sonkin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.danielsonkin.com/articles/PsychAb.html>.

Тараненко К.В.

Університет таможенного дела и финансов

**ПРАГМАТИКА УГРОЗЫ КАК СПОСОБА
ДЕСТРУКТИВНОГО РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ****Аннотация**

Статья посвящена анализу менасивных речевых актов как проявлений деструктивного речевого поведения. Исследование выполнено с позиций лингвистической прагматики, что позволило выявить влияние менасивов на эмоциональную сферу личности адресата. Выделены основные вербальные (лексические, семантические, морфологические, синтаксические) и невербальные (экстралингвистические, оптико-кинестические, временные, пространственные) средства выражения угрозы.

Ключевые слова: угроза, менасив, агрессия, деструктивное речевое поведение, лингвистическая прагматика.

Taranenko X.V.

University of Customs and Finance

**PRAGMATICS OF THREAT AS A METHOD
OF DESTRUCTIVE VERBAL BEHAVIOR****Summary**

The article is devoted to the analysis of menace speech acts as evidence of destructive speech behavior. The research was made from the standpoint of linguistic pragmatics, which allowed to reveal the influence of menace on the emotional sphere of the identity of the addressee. The main verbal (lexical, semantic, morphological, syntactic) and nonverbal (extra-linguistic, optic-kinetic, temporal, spatial) means of expression of threat are distinguished.

Keywords: threat, menace, aggression, destructive verbal behavior, linguistic pragmatics.